ภาษิตจากวรรณกรรมลายลักษณ์ : ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้

บัวงาม ห่อแก้ว *

ภาษิตเป็นถ้อยคำที่เป็นคติ ได้รับการสะสมสืบทอดกันมาด้วยวิธีทางมุขปาฐะ จากคนรุ่นหนึ่งถึงคนอีกรุ่นหนึ่ง ถ้อยคำชนิดนี้ปรากฏใช้ทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ มีลักษณะเป็นคำพูดที่สั้นบ้างยาวบ้าง มีสัมผัสคล้องจอง จดจำได้ง่าย มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ให้คุณค่า ซึ่งภิญโญ จิตต์ธรรม ได้กล่าวถึงคุณค่าของภาษิต สรุปได้ว่า ใช้เป็นเครื่องมืออบรมสั่งสอนให้เยาวชนเป็นคนดี ย่นคำพูดยาว ๆ ให้เข้าใจง่าย สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน และช่วยให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาภาษาถิ่น

วรรณกรรมลายลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้ทุกเรื่องจะปรากฏบทบาทและหน้าที่ของภาษิตที่กวีนำไปใช้ในการอบรมสั่งสอน ประชดประชัน ล้อเลียน เยาะหยัน เตือนสติ ฯลฯ ภาษิตจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาที่เฉลียวฉลาดของชาวบ้าน จากการสังเกตเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมนำมากล่าวเป็นถ้อยคำที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ประกอบกับลักษณะคนไทยเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน จึงทำให้ถ้อยคำที่เป็นภาษิตจดจำได้ง่าย ใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วท้องถิ่นภาคใต้

ภาษิตที่ชาวบ้านนำมาใช้จะมีความหมายเป็นไปในลักษณะแสดงความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม แสดงอุปนิสัยบุคลิกภาพของบุคคล การดำเนินชีวิต ฐานะความเป็นอยู่ และควบคุมพฤติกรรมของบุคคล ฯลฯ เนื้อหาของวรรณกรรมลายลักษณ์ ปรากฏตัวละครหลายสถานภาพ เช่น เป็นพ่อแม่ลูก อาจารย์ลูกศิษย์ สามีภรรยา พี่น้อง นายบ่าว มิตรสหาย ฯลฯ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน จึงมีการใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษิต ตามที่บุคคลในสังคมใช้กันอยู่ ดังนั้นวรรณกรรมลายลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จึงปรากฏถ้อยคำที่ลึกซึ้งกินใจ อันเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นของภาคใต้ ที่กวีชาวบ้านนำมาแสดงไว้ในผลงานของท่าน ซึ่งสามารถสรุปแนวทางในการนำมาใช้โดยรวม ๆ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ในครอบครัว

1.1 การจัดอันดับความสำคัญ ระหว่างแม่กับภรรยา แม่ต้องมาอันดับหนึ่ง เพราะแม่เลี้ยงดูลูกมาด้วยความยากลำบากดังข้อความว่า

---

* *อาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*

⊙ หาเมียหาง่าย หาแม่ไม่ได้ หาไม่ที่จะหา
แม่เลี้ยงลูกยาก ลำบากเสดสา เมียได้เมื่อวา
เจตนาอะไร

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ภรรยาไม่ควรหลงตัวเองว่าสามีรัก ควรระมัดระวังกิริยามารยาทในด้านต่างๆ เป็นต้นว่า การพูด ความซื่อสัตย์ ไม่ทำเสน่ห์เล่ห์กล ไม่ควรทะเลาะวิวาทกัน ปรนนิบัติสามีในเรื่องอาหารการกิน ที่หลับที่นอน และไม่หึงหวงสามี ดังข้อความว่า

⊙ เจ้าแม่ๆ สั่งระวังตัว ลูกหนาอย่าชั่ว
อย่าประมาทว่าผัวตัวรัก
⊙ เจรจาอย่าให้สูงศักดิ์ ยามนอนผัวรัก
รักนักเพราะวิชาการ
⊙ รักด้วยไมตรีรักนาน อย่าหลงคนพาล
รักนานรักจนตัวตาย
⊙ รักด้วยมนต์ยาเร็วคลาย ลูกหนาอย่าหมาย
ผู้ชายเขาดีกว่าเรา
⊙ นาศักดิ์เราต่ำกว่าเขา เขาอยู่เหนือเรา
ท่านจักมัวเมากี่วัน
⊙ อย่าร้างทิ้งชว้างห่างกัน ย่ำยีตีรัน
ทีนั้นคนผู้ดูแคลน
⊙ บิดุมาอุตส่าห์เฝ้าแหน เจ้าไปไกลแดน
ไม่มีญาติวงศ์พงศา
⊙ อุตส่าห์ปรนนิบัติภัสดา ค่ำเช้าข้าวปลา
อย่าหยัดแต่หมู่ทาสี
⊙ ลูกแม่ดูแลให้ถี่ หมู่นางทาสี
ยกมาเจ้าจงพิจหน้า
⊙ ผงเผ่ากากข้าวกากปลา เจ้าไม่นำพา
เขาจะว่ามารดาไม่สอน
⊙ ลำดับที่หลับที่นอน จีบพับผ้าผ่อน
แท่นนอนปัดกวาดเรือดไร
⊙ เมื่อท้าวไปชมสนมใน อย่าห้ามตามใจ
ขวัญแม่อย่าไปลอดดู
⊙ ถึงเห็นแก่ตาอย่าฉู ความจะฉาวเข้าหู
อดอยู่มื้อหนึ่งไม่ตาย
⊙ เมื่อท้าวจะมีเมียหลาย ยุงหางช้างพลาย
ไม่ให้ช้างงาตามโขลง

⊙ หายบ้ากลับมาสู่โรง หายหมดรสโขลง
กลับมาสู่โรงเก่าเหย

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

2. การดำเนินชีวิต

2.1 สอนให้ระมัดระวังตัว เช่น ไปไหนอย่าไปมือเปล่า ควรมีอาวุธติดกายไปด้วย ดังข้อความว่า

⊙ คชสารเชืองงา กระทิงมทิงสา เชือใช้ปลายเขา
พยัคฆ์เล็บเขียว คนเดียวมือเปล่า ปะคนร้ายเรา
จะเอาอะไหรยมา

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

2.2 สอนให้ระมัดระวังเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ จะกลายเป็นเรื่องใหญ่ ดังข้อความว่า

⊙ ..... ยังไงไม้พุก จะลุกเป็นไฟ ติดขึ้นที่ไหน
ปราไหลยสิ้นเมือง

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

2.3 สอนเรื่องการหลงในความรัก คนเราเมื่อแรกรักมักจะไม่เป็นอันทำอะไร ทำให้เสียงาน เสียการ ดังข้อความว่า

⊙ รักลืมเสวยข้าว รักไม่รู้เศร้า รักเช้ารักเย็น
รักชิดรักเชียว รักเขียวรักเขน ครู่เดียวไม่เห็น
เหมือนจะแล่นไปหา

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

2.4 สอนให้รู้เท่าทันคน ส่วนใหญ่จะเป็นการสอนบุรุษ ดังข้อความว่า

⊙ ไปรักด้วยผู้อื่น จะยาวยื่นเมื่อใดมี
ต่อหน้ายอว่าดี ภายหลังมีความฉินทา

และ

⊙ เป็นนกอย่าลืมแร้ว ตายมากแล้วเพราะบ่วงขาย
ความรู้อย่าจำหน่าย ของเมามายพ่ออย่ากิน
⊙ ที่สนุกพ่ออย่านอน เมียรักวอนพ่ออย่ายิน
รักคนอย่ารักสิน อย่าหลงลิ้นด้วยคนพาล
⊙ เป็นคนอย่าเชื่อคน เชื่อหลายหนมักเสียการ
หัดสกัรพญามาร หลมารล้วงเอาดวงใจ

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

วรรณกรรมลายลักษณ์เรื่องพญาหงส์ ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า อย่าเชื่อใจคน อาจเป็นกลลวงได้ ดังข้อความว่า

⊙ มีนกจึงมีแร้ว มีสระแก้วจึงมีบัว
มีชู้จึงมีผัว กลลวงล่อให้หลงใหล

พญาหงส์ : จ.สุราษฎร์ธานี

2.5 สอนเรื่องอย่าหลงคารมคน เช่น คำพูดอ่อนหวาน มักไม่แสดงความจริงใจของผู้พูด ดังข้อความว่า

⊙ แมงมดตายด้วยรสหวาน

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

2.6 สอนเรื่องการปฏิบัติตนของสตรี เกิดเป็นสตรีมีราคีติดตัวได้ง่าย จึงสอนให้รู้จักระมัดระวังตัว เช่น ให้รู้จักมีความอาย ไม่ถือตน ไม่ดูถูกผู้อื่น มีความสุจริตใจ และไม่กระทำตนเป็นหญิงแพศยา ดังข้อความว่า

⊙ ความอายระวังกายให้ดี เกิดเป็นกระษัตรี
อย่าให้ราคีติดตัว
⊙ ลางผู้มากชู้หลายผัว ความผิดติดตัว
ลิดลางความชั่วไม่หาย
⊙ เป็นนายอย่าถือว่านาย เห็นชายมากมาย
อย่าถือว่าชายทุรชน
⊙ แต่ตัวหมันชั่วหมันจน เกิดมาเป็นคน
เวทมนตร์ย่อมยังคนละสิ่ง
⊙ ตัวเราเกิดมาเป็นหญิง ถือแต่ความจริง
เป็นหญิงยากยิ่งลูกอา
⊙ ง่ายจริงแต่หญิงแพศยา เห็นชายเดินมา
แลตาทีเดียวได้กัน
⊙ หมันจะรักอยู่สักกี่วัน ตีด่าหย่ากัน
สองวันหมันรันเอาใหม่

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

3. สอนเรื่องทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวัน เพื่อเตือนสติผู้ฟังและผู้อ่าน เช่น

⊙ เจ้านายใช่พ่อแม่ หินแข่งใช่ตายาย

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง ให้ระมัดระวังในการทำงาน ถ้าทำผิดพลั้งไป ยากจะหาใครเมตตา ให้อภัยเหมือนพ่อแม่ปู่ย่าตายายไม่มี

⊙ เจ้าเป็นเหล่ากา ปรารถนาฝูงหงส์
ผิดเผ่าเหล่าพงศ์ หงส์หรือจักเอากา

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง ให้รู้จักประมาณตนไม่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ ข้อความทำนองนี้มีหลายสำนวน ดังข้อความว่า

⊙ นุ่งห่มก็ริ้วร้าย ใครจะใคร่มายินดี

สัปดนคำกาพย์

และ ⊙ อวดอ้างเอื้อมเอาพระสุรีย์

สัปดนคำกาพย์

⊙ คิดทำคุณไว้ก่อน อาบน้ำเผื่อร้อน

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง มิตรจิตก็มิตรใจ เพื่อผลประโยชน์ภายหน้าของผู้กระทำ

⊙ ทุนน้อยหรือจะค้ากำปั่น

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง ให้รู้จักประมาณการในการทำงาน ไม่ทำการที่เกินตัว

⊙ สุ่มปลาในสาคร ห่อนจะได้อย่าหมายใจ

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง ไม่ควรหวังความสำเร็จล่วงหน้า อาจจะไม่สมหวังก็ได้

⊙ ข้าวเหลือเบื่อกา ได้มาถึงจะกินก็ไม่มัน

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง มีความหมายเช่นเดียวกับ การกินน้ำใต้ศอกคนอื่น

⊙ สุภาษิตตั้งไว้ไม่ปด ผู้ชายเจ็ดคด
ไม่เท่าไม่ทดกลหญิง

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง มารยาหญิงมีมากกว่าชาย

⊙ ปล่อยเนื้อไปให้เสือ เห็นเนื้อดีมิปล่อยมา

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง การสูญเสียสิ่งมีค่า ยากจะได้กลับคืน

⊙ พระสุรีศรีไส จักเอาอันใด
ปิดไว้บ่อได้หายแสง

พระมหาชาดก : จ.สงขลา

หมายถึง ไม่สามารถปกปิดความเป็นนักปราชญ์ไว้ได้

⊙ ชะโงกโลงอยู่ทุกวัน

พระมหาชาดก : จ.สงขลา

หมายถึง ให้รู้จักประมาณตนในด้านอายุขัย จะตายวันตายพรุ่งก็ยังไม่รู้

⊙ บุราณท่านว่า รักจนอุตส่าห์ มิช้าจะได้

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง ให้รู้จักอดทนมีความเพียรพยายามไม่ช้าก็จะประสบผลสำเร็จ

⊙ สุวรรณห่อนหรืออับแสง

สัปดนคำกาพย์

หมายถึง คนดีมีคุณค่า ย่อมมีคนยกย่อง

4. ความหมายเยาะหยัน

ภาษิตนอกจากจะใช้ในความหมายโดยตรง ความหมายเปรียบเทียบแล้ว ยังใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษิตในลักษณะเยาะหยัน เช่น

สิบเบี้ยแค่มือ แม้นตายไว้ชื่อ กินลมต่างหวาน
ข้าวโพดเข้าขวาง กินต่างอาหาร น้ำผึ้งน้ำตาล
กินหวานเหมือนกัน

พระรถเมรี : จ.นครศรีธรรมราช

หมายถึง ใช้ในการติเตียนบุคคลที่ขาดวิจารณญาณ

ภาษิตข้างต้นผู้เขียนได้นำมาจากวรรณกรรมลายลักษณ์บางเล่มเท่านั้น แต่ก็สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ว่ามีความเฉลียวฉลาด รู้จักนำสิ่งแวดล้อม เหตุการณ์และวรรณกรรมมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ซึ่งภูมิปัญญานี้ปรากฏมาช้านาน (ตามความเก่าของหนังสือ) ก็ยังทรงคุณค่าที่ทันสมัยอยู่เสมอ อนุชนรุ่นหลังสามารถนำไปเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและเตือนสติตนเองได้

หนังสืออ้างอิง

พญาหงส์. ศูนย์วัฒนธรรมสุราษฎร์ธานี, 2525

พระมหาชาดก. วิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลา, 2513.

พระรถเมรี. ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2522.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. "ภาษิตชาวบ้าน" ใน **วารสารรามคำแหง** 2(2) หน้า 39-53 กรกฎาคม 2518.